

ספר הישר

מים ראשונים: שוב זכינו לסיים את הקריאה בספר בראשית המכונה גם ספר הישר ומכאן כותרת הדף. חזק חזק ונתחזק. במהלך דברינו נראה שיש טוענים נוספים לכתר זה – "ספר הישר".

מסכת עבודה זרה דף כה עמוד א

"וַיֵּדֶם הַשָּׁמַשׁ וַיִּרְחַם עֲמָד עַד יָקָם גּוֹי אִיְבּוֹ הֲלֵא הִיא כְּתוּבָה עַל סֵפֶר הַיְשָׁר" (יהושע י ג) - מאי ספר הישר? אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן: זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים, שנאמר: "תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו" (במדבר כג י).² והיכא רמיזא? "וזרעו יהיה מלא הגוים" (בראשית מח יט), אימתי יהיה מלוא הגוים? בשעה שעמדה לו חמה ליהושע.³

.....

כתיב: "וַיֵּאמֶר לְלֵמַד בְּנֵי יְהוּדָה קִשְׁת הִנֵּה כְּתוּבָה עַל סֵפֶר הַיְשָׁר" (שמואל ב א יח) - מאי ספר הישר? אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן: זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים.⁴ דכתיב בהו: "תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו" (במדבר כג י).⁵ והיכא רמיזא? "יהודה אתה יודוך אחיך ידך בעורף אויביך" (בראשית מט ח). איזו היא מלחמה שצריכה יד כנגד עורף? הוי אומר: זו קשת.⁶

רבי אלעזר אומר: זה ספר משנה תורה, ואמאי קרו ליה ספר הישר? דכתיב: "ועשית הישר והטוב בעיני ה' " (דברים ו יח).⁷ והיכא רמיזא? "ידיו רב לוי" (דברים לג ז) - איזו היא מלחמה שצריכה שתי ידים? הוי אומר: זו קשת.⁸

¹ זה האזכור הראשון של הביטוי "ספר הישר" במקרא, במלחמת יהושע עם חמשת מלכי האמורי ורדיפתו אותם במורד בית חורון. ספר בראשית נקרא ספר הישר בגלל האישים שבו, האבות, שהיו בראש ובראשונה אנשים ישרים. לא מושלמים, לא קדושים שאינם טועים, אבל ישרים: "לא כיסה עליהם הכתוב". ראה דברינו **נטלתי ספר בראשית וקראתי בו** בפרשת וישב. ומי הוא שמכנה את האבות ישרים? בלעם בפתח דבריו, בנאום ברכתו הראשון: "כי מראש צרים אָרָאנוּ וּמַגְבְּעוֹת אֲשׁוּרנוּ הֵן עִם לְבָדָד יִשְׁכַּן וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב: מִי מִנֵּה עָרַב יַעֲקֹב וּמִסְפָּר אֶת רֵבַע יִשְׂרָאֵל תָּמַת נַפְשֵׁי מוֹת יִשְׂרָאֵל וְתֵהִי אַחֲרֵיתִי כְּמֵהוּ". ומי אמר שבלעם מתכוון שם לאבות? רש"י שם שמפרש שהכוונה לבני ישראל שבלעם עומד ורואה לנגד עיניו. אז איפה כאן האבות? נראה שיש כאן "מדרש על מדרש". ראה במדבר רבה כ יט: "כי מראש צורים - אלו אבות; ומגבעות - אלו אמהות". מדרש בנוי על מדרש?

² זה ספר הישר הוא ספר בראשית כבר הסברנו. נותר לנו להסביר את הפסוק ביהושע: "וַיֵּדֶם הַשָּׁמַשׁ וַיִּרְחַם עֲמָד עַד יָקָם גּוֹי אִיְבּוֹ הֲלֵא הִיא כְּתוּבָה עַל סֵפֶר הַיְשָׁר". איפה נרמז בספר הישר - הוא ספר בראשית - עניין זה שהשמש והירח יעמדו דום לפני יהושע? התשובה: בברכת יעקב בפרשתנו לאפרים (בעת ששיכל את ידיו), שמזרעו בא יהושע: "וְאֹלָם אֲחִיו הִקְטַן יְגִדֵּל מִמֶּנּוּ וְזָרְעוּ הָיְהִי מְלֵא הַגּוֹיִם". ראה פירוש רש"י על הפסוק: "כל העולם יתמלא בצאת שמעו כשיעמיד חמה בגבעון וירח בעמק אילון". ויש עוד תשובה שנותן מדרש בראשית רבה בסוף פרשה ו אשר מקשר את כל העניין לבריאת העולם: "ולמשול ביום ובלילה וגו', א"ר אילפא: אם לענין המאורות, הלא כבר נאמר: את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה! ומה תלמוד לומר: ולמשול ביום ובלילה? אלא אלו הצדיקים, שהן שולטין במה שנברא להאיר ביום ובמה שנברא להאיר בלילה. זהו שכתוב (יהושע י) וידום השמש וירח עמד עד יקום גוי אויביו הלא היא כתובה על ספר הישר. מאי ספר הישר? ספר אברהם יצחק ויעקב". כך או כך, בדרך זו או אחרת, מטרת המדרש היא ליצור קשר ישיר בין יהושע לאבות האומה ולספר בראשית דווקא. כבר אמרו חכמים שספר יהושע הוא המשך של חמישה חומשי תורה: "אלמלא חטאו ישראל - לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד, שערכה של ארץ ישראל הוא" (נדרים כב ע"ב), אבל כאן, של ספר בראשית והאבות דווקא. כיבוש הארץ ע"י יהושע הוא השלמת ההבטחה לאבות וקשור גם לבריאת העולם עפ"י רש"י הראשון על התורה. בכך ממלא ספר בראשית את ייעודו והבטחתו והופך ע"י יהושע לספר הישר.

³ אנחנו חוזרים על אותה דרשה שספר בראשית הוא ספר הישר, אלא שהפעם הפסוק הנדרש הוא מפרק א בשמואל ב, קינת דוד על שאול ויונתן: "וַיִּקְנֶן דָּוִד אֶת הַקִּינָה הַזֹּאת עַל שְׂאוֹל וְעַל הַוְּנָתָן בְּנוֹ: וַיֵּאמֶר לְלֵמַד בְּנֵי יְהוּדָה קִשְׁת הִנֵּה כְּתוּבָה עַל סֵפֶר הַיְשָׁר: הַצְּבִי יִשְׂרָאֵל עַל בְּמוֹתֶיךָ חֲלַל אֵיךְ נָפְלוּ גְבוּרִים". זה האזכור השני והאחרון במקרא של הביטוי "ספר הישר". אין עוד אזכורים של הביטוי במקרא. כל השאר הם דרשות חז"ל.

⁴ על הקשר לנבואת בלעם, ראה הערה 2 לעיל.

⁵ ואיפה בספר הישר - הוא ספר בראשית - מלמדים לאחוז בקשת? התשובה: שוב מפרשתנו, אלא שהפעם מברכת יעקב ליהודה: "ידך בעורף אויביך". היד בעורף איננה תפיסת העורף מאחור, אלא תנועת המושך בקשת אל מאחורי העורף (וכן הוא בהטלת הכידון, שהוא הסמל אצל יהושע, ככתוב: "וַיֵּאמֶר ה' אֵל יְהוֹשֻׁעַ נָטָה בְּפִידוֹן אֲשֶׁר בְּיָדְךָ אֵל הָעַיִן כִּי בְּיָדְךָ אֲתַנְּנָה וַיֵּט הַיּוֹשֻׁעַ בְּפִידוֹן אֲשֶׁר בְּיָדוֹ אֵל הָעַיִן" (יהושע ח יח). ויש לנו עוד קשת בספר בראשית, בפרשת נח. ראה פירוש רמב"ן דברים לג ז, בברכת יהודה ידיו רב לו: "והוא סוד הכתוב שאמר (ש"ב א יח) ללמד בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר, כי הוא הקשת הנראה בענין שנאמר בה (בראשית ט יז) זאת אות הברית". ראה גם דברי רמב"ן בראשית ט יב, פרשת נח, על הקשת בענין שמופנית כלפי מעלה ולא כלפי מטה שלא יראה חר"ח כאילו מן השמים נלחמים בבני האדם.

⁶ גם ספר דברים נקרא ספר הישר, שכן כתוב בו: "ועשית הישר והטוב בעיני ה'". שני הספרים החובקים את מתן תורה ומעמד הר סיני, בראשית מזה ודברים מזה - נקראים ספר הישר. ממי נלמד לעשות הישר והטוב כולל "שגיאות מי יביך"? מחד גיסא, מספר בראשית שכולו **מעשה אבות סימן לבנים**, ומאידך גיסא, מספר דברים, משנה תורה, המדגיש את **עשיית הטוב והישר** אחרי כל המצוות המשפטים והחוקים.

⁷ אנחנו דורשים את "ספר הישר" כספרם של ישרים, ספר המורה עשיית הטוב והישר, מות ישרים וכו', אבל איננו יכולים להימלט מכך ששני האזכורים של "ספר הישר" בתנ"ך, יהושע ושמואל, הם בהקשר של מלחמה. ואנו עדיין בפסוק משמואל, דברי דוד: "ללמד

ר' שמואל בר נחמני אמר: זה ספר שופטים, ואמאי קרו ליה ספר הישר? דכתיב: "בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה" (שופטים יז ו). והיכא רמיזא? "למען דעת דורות בני ישראל ללמדם מלחמה" (שופטים ג ב) – איזו היא מלחמה שצריכה לימוד? הוי אומר: זו קשת.⁹

תלמוד ירושלמי מסכת סוטה פרק א הלכה י

"הלא היא כתובה על ספר הישר". תרין אמורין, חד אמר: זה ספר בראשית וחרנה אמר¹⁰: זה חומש הפיקודים. מאן דאמר זה ספר בראשית, ניחא.¹¹ ומאן דאמר זה חומש פיקודים, מה מלחמה היתה שם? "ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שם מת אהרן" (דברים י ו) – וכי במוסירות מת אהרן? והלא בהר ההר מת! ... אלא כיון שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד וביקשו הכנענים להתגרות בישראל. הדא היא דכתיב: "וישמע הכנעני מלך ערד יושב הנגב כי בא ישראל דרך האתרים" (במדבר כא א) ... שמע שמת אהרן התייר הגדול שלהן שהיה תר להן את הדרך: בואו ונתגרה בהן.¹²

רד"ק שמואל ב פרק א פסוק יח

"ויאמר ללמד בני יהודה קשת". קודם שהחל לקונן עליהם אמר (דוד) לאנשיו: אל תתיאשו מן הטובה ואל ירד לבבכם במות שאול ויהונתן. כי קשת המלחמה ביד בני יהודה ולהם היא הגבורה והנה היא כתובה בספר הישר והוא ספר התורה. וכן תרגום יונתן: "על ספרא דאוריתא" ... ורבותינו ז"ל פירשו: ידך בעורף אויביך – אי זהו יד שהוא כנגד העורף? הוי אומר זה הקשת. וזהו שאמר: בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר – בספר בראשית שהוא ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים.¹³

בני יהודה קשת". אם ספר הישר הוא ספר דברים, משנה תורה, איפה מוזכרת בו תורת הלחימה ועוד בקשת? התשובה: ברכת משה ליהודה: "ידיו רב לו ועזר מצריו תהיה". איזה כלי מלחמה צריכים שתי ידיים להפעילו? הוי אומר זו הקשת. ואצל יהושע הוא הכידון שבו יד אחת מופנית לאחור והשנייה מושטת קדימה לשם איוון.

⁹ דרשה זו של ר' שמואל בן נחמן, אומרת חקרני ודרשני. קשה לשער שרק החיבור הלשוני "ספר הישר" – "איש הישר בעיניו יעשה" עמד לנגד עיניו של ר' שמואל בן נחמן כשהוא דורש שספר הישר זה ספר שופטים (ולא בראשית ולא דברים). פעמיים כתוב בספר שופטים "איש הישר בעיניו יעשה". פעם בפרק יז במעשה פלג מייכה ופעם בסוף מעשה פילגש בגבעה שהוא גם הפסוק החותם את ספר שופטים כולו. ספר שופטים הוא "קו פרשת המים" של התנ"ך. חמישה חומשי תורה וספר יהושע – מזה. ספר שופטים והמשך נביאים וכתובים שעיקרם מוסר לעם ישראל – מזה. ראה שוב מסכת נדרים כב ע"ב: "אלמלא חטאו ישראל – לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד, שערכה של ארץ ישראל". תקופת השופטים היא תקופה של נסיגה וירידה גדולה, אבל גם של התחלה חדשה. ראה דברינו **ויחי בימי שפוט השופטים** במגילת רות: "אוי לדור ששפטו את שופטיהם ואוי לדור ששופטיו צריכין להישפט". דווקא בתקופה כזו צריך ללמוד לאחוז במלחמה ולהוסיף ספרים. **ספרא וסיפא**. בספר שופטים יש מנהיגים שקמים ומוליכים את העם ומלמדים אותם להילחם: "למען דעת דורות בני ישראל ללמדם מלחמה" (שופטים ג ב). אך גם מנהיגים שמוסיפים ספרים מעבר לשישה ספרי היסוד שבתנאים אוטופיים ניתן היה להסתפק בהם: "שמואל כתב ספרו ושופטים ורות" (בבא בתרא יד ע"ב). שופטים\מנהיגים אלה מזכירים לנו את האבות. בספר שופטים יש משהו טרומי, כמו ספר בראשית. ספר בראשית מוביל למתן תורה (לארבעה החומשים האחרים), ומגילת רות, אחותו של ספר שופטים, מובילה למלכות דוד. והדברים מתחברים גם לפסוק בפרשת ראה (שבספר משנה תורה שהוא ספר הישר עפ"י רבי אלעזר הדרשן הקודם): "לא תַעֲשֶׂוּן כָּל אֲשֶׁר אֲנַחְנוּ עֹשִׂים פֶּה הַיּוֹם אִישׁ כָּל הַיּוֹם בְּעֵינָיו". ראה פסיקתא זוטרותא (לקח טוב) דברים פרשת ראה דף יח עמוד ב: "ואמר איש כל הישר בעיניו כלומר לא תהיו איש כל הישר בעיניו יעשה בעת שתבואו בארץ אלא עשו התורה והמצוות. כי לא יכשר לאמר לאותו הדור שהיו עומדים לפני משה רבינו כי אתם עושים הישר בעיניכם. כי הוא היה מנהיג להם בתורה ובמצוות אלא הוא זמן השופטים שנאמר (שופטים כא) בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה". הדברים מורכבים וסבוכים, אך נראה שיש משהו מקשר במשולש בראשית-דברים-שופטים שעליו מצביעים שלוש הדעות מהו ספר הישר שמביאה הגמרא בעבודה זרה. וכל אחד יבאר מגוון דעות אלה (ודעות נוספות שעוד לפנינו) כפי הישר והטוב בעיניו.

¹⁰ אחר אמר.

¹¹ מי שאומר שספר בראשית הוא ספר הישר, ניחא, פשוט ונוח. אך כפי שראינו לעיל (הערות 1, 2) הקישור של "ספר הישר" לספר בראשית, איננו כל כך פשוט וקצת מפותל. נראה שהרעיון הבסיסי שהאבות נקראים ישרים, הוא שפשוט ונוח, הוא ה"ניחא", ולא הקישור והפלפול דרך מבוכי הפסוקים.

¹² אם חשבנו שספר בראשית ודברים הם שתי האפשרויות היחידות (מתוך חמישה חומשי תורה) להיקרא ספר הישר, הנה בא ירושלמי זה ומוסיף לנו את חומש הפיקודים, הוא ספר במדבר בו התפקדו בני ישראל פעמיים, בתחילתו ובסופו. מה ההוכחה כאן? הרי בשום מקום לא מוזכר בספר במדבר (כמו גם לא בספר בראשית ולא בספר דברים) המילים "ספר הישר"! בהכרח אנו חוזרים שוב לפסוק ביהושע עליו נסמכה גם הדרשה הראשונה בבבלי עבודה זרה: "ויזם השמים וירח עמד עד יקם גוי אֲבִיבִי הֲלֹא הִיא כְּתוּבָה עַל סֵפֶר הַיְיִשֵׁר", ומנסים לחבר את מלחמת יהושע בעמק אילון עם חמשת מלכי האמורי (ביניהם מלך ירושלים!), עם מלחמה שמוזכרת בספר במדבר. היא מלחמת ישראל בכנעני, בפרשת חוקת (פרק כא), שחז"ל מקשרים עם מות אהרון (בפרק לג). ובאמת, אם ספר הישר הוא ספר העוסק במלחמות, כפי שראינו בכל המדרשים עד כאן, מלחמה זו בכנעני (בעמלקי) על סף הכניסה לארץ ישראל מתקשרת למלחמות יהושע יותר מכל אירוע אחר. ראה פירוש רמב"ן, במדבר פרק כא פסוק א, שאכן קושר את המלחמה הזו עם יהושע. ואגב אורחא, גם ספר בראשית יצא נשכר שהרי גם שם יש את מלחמת אברהם עם ארבעת מלכי הצפון ("שחרור ירושלים" הראשון). ראה בראשית פרק יד. ובכל דרך שלא נעמיד, "ספר ישר" קשור דווקא למלחמות. ראה גם רמב"ן בראשית לד יג (פרשת דינה) שמזכיר את ספר "מלחמות בני יעקב" ומישהו ציין שם בסוגריים: (הוא ספר הישר).

¹³ ובפירושו על הפסוק ביהושע יב אומר רד"ק: "והתפלל עליו שיעמוד הירח להאיר להם עד שתכלה נקמתם באויביהם וכן היה כמו שאמר וירח עמד עד יקום גוי אויביו וזאת הפליאה כתובה על ספר הישר והוא ספר תורת משה והוא מה שאמר הקב"ה יתברך נגד כל עמך אעשה נפלאות וגו' ". רד"ק (ר' דוד קמחי, מחכמי פרובנס, המאה ה-12) מזכיר את שיטת חז"ל שספר הישר הוא ספר

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) משה עמוד 367

יצתה בת קול ואמרה: משה, למה תצער עצמך? אין לך חיים אלא חצי שעה. כיון שראה מדת העולם (הרחמים) ותשועות גדולות ונחמות שעתיד הקב"ה לעשות לישראל, אמר להם: "אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בהי", ועמד וברכם בשלום. ונתן קולו ובכה ואמר לישראל: בשלום אראה אתכם לתחיית המתים. ויצא מלפניהם בבכייה גדולה, וגם ישראל בכו וזעקו זעקה גדולה ומרה. ועמד משה וקרע את חלוקו ונטל מעילו וכסה את ראשו כאבל, ונכנס לתוך אוהלו והיה בוכה ואומר: אוי לרגלי שלא דרכו בארץ ישראל, אוי לידי שלא קטפו מזמרותיה, אוי לגרוני שלא אוכל מפירות ארץ זבת חלב ודבש.¹⁴ יצתה בת קול ואמרה למשה: אין לך חיים אלא רגע אחד ומחצה. מה עשה משה? נטל את המגילה בידו וכתב עליה שם המפורש וספר הישר, והלך משה לאוהלו של יהושע למסור לו המגילה.¹⁵

מדרש זוטא - שיר השירים (בובר) פרשה ה "אני ישנה ולבי ער"

ומה אליהו עושה? כל המדבר שהוא הולך מירושלים למדין שכולו טרשים וחייה רעה, עושה לו המקום נסים. והוא בא ועומד לפני המשיח במדין והמשיח נפטר משם ואליהו עומד. באותה שעה הוא מוציא את ספר הישר. שכל התורה הזאת אינה אלא שירה אחת מתוכו.¹⁶

קהלת רבה פרשה יב סימן י

בסוף קהלת כתיב: "בקש קהלת למצוא דברי חפץ" (קהלת יב י) - בקש קהלת לעמוד על מתן שכרן של מצות... אמר לו הקב"ה: שלמה, "וכתוב יושר דברי אמת"¹⁷ - הכתבתיהו על ספר הישר: "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך" (תהלים לא כ) ... ועוד בקש לעמוד על שכרה של תורה ... אמר לו הקב"ה: שלמה, "וכתוב יושר דברי אמת", כבר הכתבתיהו על ספר הישר: "עין לא ראתה אלהים זולתך" (ישעיה סד ג). בקש קהלת לעמוד על הקץ מתי ... אמר לו הקב"ה: כבר הכתבתיהו על ספר הישר: "כי יום נקם בלבי" (ישעיה סג ד).¹⁸

בראשית, אבל בעקבות תרגום יונתן על הפסוק בשמואל: "ספרא דאורייתא", הוא מציע את הפירוש שספר הישר הוא כל ספר התורה, חמישה חומשי תורה - "ספר תורת משה" (אבל לא מציע את הרעיון שמה נקרא ישר. תואר זה, בעקבות חז"ל, נשאר שמור לאבות האומה: אברהם יצחק ויעקב). אגב, שים לב שהוא עצמו מביא את הפסוק: "נגד כל עמך אעשה נפלאות" מספר שמות, שם יש את המלחמה הראשונה שעורך יהושע! הנה, יש לנו כבר ארבעה חומשים לחוד: בראשית, שמות, במדבר, דברים וספר התורה בכללותו שמתחרים על התואר הספר הישר.

¹⁴ משמו של חסיד גור שסיפר שפעם אחת התארך יהודי עשיר מחול' בחצר הרבי, ובסעודה כיבד אותו האדמו"ר: "יאכל ויתכבד מר מפירות ארץ ישראל". ענה אותו גביר שביקש גם לדרוש בשבחי ארץ ישראל: "פירותיה של ארץ ישראל יצא שמם וטעמם בכל העולם ואפשר לקנותם בכל מקום". ענה לו הרבי: המדרש אומר שמה הצטער על שלא זכה לאכול מפירות ארץ ישראל. ולמה לא שלחו שליחים, כמו המרגלים, שיביאו לו ויאכל מפירות הארץ? אלא שאינו דומה האוכל מפירות הארץ בארץ ויכול לברך "על הארץ ועל פירותיה". ולזה השתוקק משה. ואנו נוסף על דבריו, שמה גם אומר: "אוי לידי שלא קטפו מזמרותיה", היינו גם עבודת האדמה בארץ ישראל. ראה דברינו [ואספת דגנך](#) בפרשת עקב ודברי החתם סופר שם.

¹⁵ מדרש זה שייך לקבוצת המדרשים המתארים באופן ציורי ומרגש את פטירתו של משה (ראה דברינו על [פטירת משה](#) בפרשת וזאת הברכה). אך לענייננו, נראה שמדרש זה מסייע לשיטת רד"ק שספר הישר הוא התורה כולה. משה לא שומע לאזהרת בת הקול הראשונה שזמנו הולך ואוזל "מבזבז" את הזמן היקר שנוותר לו, עלי אדמות, להיפרד מצאן מרעיתו ובהבעת צער על שלא זכה להיכנס לארץ ישראל. כאשר בת הקול קוראת לו שנית ומתריעה בפניו שנותרה לו עוד דקה ומחצה, הוא ממחרת לתת ליהושע את המגילה - עותק ספר התורה "האישי" שלו - וכותב על צידה החיצוני את השם המפורש ואת שם הספר: ספר הישר. (ראה המדרשים על ספר התורה שהיה מונח בחיקו של יהושע, כגון בראשית רבה ו ט, הוא יהושע שנאמר לו: "לא ימוש ספר התורה הזה מפידך"). כך נראה לנו להבין מדרש ציורי זה, אך ייתכן שיש גם דרכים אחרות והמאיר עינינו יבורך.

¹⁶ מדרש זה על הפסוק: "אני ישנה ולבי ער" בשיר השירים, מתאר את הקורות בימות המשיח: מלחמת גוג ומגוג, בוא אליהו, שיעבוד מלכויות ועוד. ראה שם. מה שחשוב לענייננו הוא שעפי' מדרש זה, כל התורה שבידינו אינה אלא "שירה אחת" מתוך ספר הישר שהוא משהו הרבה יותר רחב ומקיף. נראה שמדרש זה שייך לקבוצה של מדרשים מאוחרים המתארים את ספר הישר כספר פלאי-מיסטי סביב התורה שבכתב או סביב התורה שבע"פ. ראה פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) דברים פרשת ואתחנן דף ז עמוד ב: "ואל יתמה אדם על ההיכלות דר' ישמעאל ועל דברי ר' עקיבא אשר דיברו בספר הישר במעשה מרכבה" וכן תשובות הגאונים החדשות - עמנואל (אופק) סימן קטו אשר מדבר על ספר חרוב דמשה בהקשר עם ספר הישר. ואין אנו בקיאים בכיוון זה של ספר הישר.

¹⁷ החצי השני של הפסוק. ראה הפסוק השלם בקהלת יב: "בְּקֶשׁ קֵהֶלֶת לְמַצֵּא דְבָרֶיךָ חֲפֵץ וְכָתוּב יִשְׂרָאֵל דְּבָרֶיךָ אֶמֶת". המדרש חוצה את הפסוק לשניים, החצי ראשון הוא שאלה והשני תשובה. זאת בניגוד גמור לפשט לפיו נקרא הפסוק ברצף וענין אחד.

¹⁸ אנחנו בכתובים, ספר קהלת. שלמה המלך מבקש לעמוד על "ספרי תורה": טעמי המצוות, שכתב, וקץ הימים. הקב"ה מפנה אותו לספר הישר שבו יש תשובה לשאלותיו (תשובה שאין תשובה). מהו ספר הישר שאליו נשלח שלמה? לא ספר התורה, לא בראשית ולא דברים. אלא ספר ישעיהו (נביאים ראשונים) ומה שמפתיע עוד יותר, ספר תהלים שגם הוא מהכתובים. ראה מקבילה במדרש תהלים (בובר) מזמור ט שם ההפניה היא לספר יהושע, אך לא ברור לאן בדיוק: "בקש קהלת למצוא דברי חפץ" - בקש שלמה לעמוד על עסקי פרה אדומה ... אמר לו הקב"ה: וכתוב יושר דברי אמת - כבר כתבת לך על ספרי יושר, שנאמר הלא היא כתובה על ספר הישר (יהושע י ג) - עשה בישרות, עשה בתמימות, עשה באמונה, גזירה גזרתי, חוקה חקקתי, ואין להרהר אחריה, שנאמר זאת חקת התורה (במדבר יט ב). ראה דברינו [חוקה חקקתי גזירה גזרתי](#) בפרשת חוקת.

אבן עזרא שמות פרק יז פסוק יד

"כָּתַב זֶאת זְכָרוֹן בְּסֵפֶר" - בפתחות הבי"ת הנודע והוא ספר התורה,¹⁹ או ספר אחר היה להם ויקרא ספר מלחמות ה', ואיננו אתנו כאשר אין לנו ספר הישר, ומדרש עדו, ודברי הימים למלכי ישראל, וספרי שלמה.²⁰

שבת שלום

חזק חזק ונתחזק²¹

מחלקי המים

מים אחרונים 1: ראה פתיחת הנצי"ב, בפירושו העמק דבר, לספר בראשית, אשר הולך בעקבות הגמרא במסכת עבודה זרה בה פתחנו וספר הישר הוא ספר בראשית ע"ש האבות שנקראו ישרים: "שמלבד שהיו צדיקים וחסידים ואוהבי ה' באופן היותר אפשר, עוד היו ישרים, היינו שהתנהגו עם אומות העולם, אפילו עובדי אלילים מכוערים, מכל מקום היו עמם באהבה וחשו לטובתם, באשר היא קיום הבריה"א". ראה דבריו הנפלאים שם! וראה עוד ספרו של אלן דרשוביץ, [צדק מבראשית](#).

מים אחרונים 2: לימים קם אחד מגדולי ההלכה והפסיקה בישראל, רבינו תם (ר' יעקב ב"ר מאיר תם, נכדו של רש"י, צפון צרפת, המאה ה-12) ומכתיר את ספר ההלכה המרכזי שלו בשם: ספר הישר, בשל הדגש על דיוק הנוסח (של התלמוד): "ספר הישר קראתי בשם את הספר, יען כל פקודי כל ישרי בו שמועות הראשונות וגירסות הספרים אשר מעולם, כי ראיתים שותים מים הרעים לקראת מגיהי בספרים בלי שכר תרומת הלשכה ואיש לזרועו היו". נקווה שלא השקינו בדף זה מים הרעים, רק טובים וזכים כגשמי ברכה להם אנו מתפללים בתקופה זו של השנה.

¹⁹ בספר המסוים, בב"ת עם פת"ח בדומה לה"א הידיעה (כמו: "בהספר"), היינו ספר ידוע ומפורסם.

²⁰ וכן כתב אבן עזרא בפירושו למגילת אסתר, פרק ט פסוק לב, שגם שם כתוב "בְּסֵפֶר - בפתחות הבי"ת הוא הידוע בימיהם. ואבד הספר כאשר לא מצאנו מדרש עדו וספרי שלמה וספרי דברי הימים למלכי ישראל וספר מלחמות ה' וספר הישר". ורלב"ג בפירושו ליהושע פרק י פסוק יג, מצטרף גם הוא לדעה שאין אנו יודעים מהו ספר הישר שאבד במרוצת השנים: "והנה ספר הישר אחר שיהיה נקרא כך ואבד עם הגלות וכבר רבו בו הפירושים לרבותינו ז"ל". ועם זאת, לא נמנע אבן עזרא מלרמוז לדעת חז"ל שספר בראשית, או התורה כולה, הוא ספר הישר, או שמא זה פירושו הוא לתורה, כאשר בהקדמתו המחורזת לפירושו לתורה ולספר בראשית הוא משחק עם השם אברהם שהוא שמו ושם אברהם אבינו: "זה ספר הישר לאברהם השר, ובעבותות הדקדוק נקשר, ובעיני הדעת יכשר, וכל תומכו מאושר". ראה הקדמה מחורזת זו בשלמותה, שם.

²¹ ראה ערוך השולחן אורח חיים קלט טו: " ... ודע דבקרא לא ימוש ספר התורה הזה מפיו כתיב חזק ואמץ, ומזה נהגו לומר למסיים ספר חזק חזק ונתחזק". ביטוי זה גם מצוי בסיומות רבים של דפוסי המדרשים, שהם, כך נראה, מעשה ידי המעתיקים והמלבה"דים. ראה למשל סוף מדרש ספרי דברים: "סליק ספרי חזק ונתחזק". וכן בסיום פסיקתא דרב כהנא: "חסלת פסקתא דרב כהנא ברוך הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה חזק ונתחזק אני יהוצדק בר' אלחנן כ' ה' י' שלמתי וסימתי כל הספר מרב כהנא בששי בשבת בתשעה ועשרים יום לירח אדר שנת חמשים ואחת לפרט לאלף ששי". היא שנת 1291 למניין הכללי. והמאיר עוד עיינינו בתולדות מנהג זה, יבורך בכל מילי דמיטב.